

Razvoj vedenjske avtonomije mladostnikov v odnosu do staršev in vrstnikov

MELITA PUKLEK LEVPUŠČEK

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta,
Oddelek za psihologijo, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana

IZVLEČEK

Pridobivanje samoregulacije vedenja predstavlja pomembno področje mladostnikovega psihološkega osamosvajanja. V članku proučujemo vprašanje, katera so tista vedenjska področja, na katerih mladostniki želijo in tudi dejansko samostojno odločajo, na katerih pa se kaže vpliv starševskega nadzora in vrstnikov v obliki posnemanja njihovega vedenja. V vzorcu je sodelovalo 108 mlajših mladostnikov, starih 12 do 15 let, in 104 starejši mladostniki, stari 15 do 18 let. Mladostniki so izpolnjevali Vprašalnik odločanja na področju vedenja. Rezultati so pokazali, da mladostniki želijo in tudi dejansko samostojno odločajo zlasti o svojem zunanjem videzu ter o prijateljskih in intimnih odnosih. Medsebojno dogovarjanje s starši je prisotno predvsem pri sprejemanju odločitev, ki so pomembne za prihodnost, izrabi prostega časa ter porabi denarja. Skoraj zanemarljiv je odstotek adolescentov, ki priznavajo legitimnost starševske avtoritete pri odločanju o njihovem vedenju. Starejši mladostniki v večji meri sprejemajo samostojne odločitve kot mlajši mladostniki. Rezultati so tudi pokazali, da se vrstniški vplivi (vsaj po poročanju mladostnikov) kažejo le na specifičnih področjih odločanja. Težnja po samostojnem odločanju se generalizira na odnose z različnimi pomembnimi drugimi, tako s starši kot z vrstniki.

Ključne besede: vedenjska avtonomija, starši, vrstniki, adolescenca

ABSTRACT

THE DEVELOPMENT OF BEHAVIOURAL INDIVIDUATION OF ADOLESCENTS IN RELATION TO PARENTS AND PEERS

The acquisition of behavioural self-regulation represents important aspect of adolescent's psychological individuation. In the article we try to detect the issues where adolescents are free to make a personal decision and the issues where the influence of peers and parental control are noticeable. 108 younger adolescents (aged between 12 and 15) and 104 older adolescents (aged between 15 and 18) participated in the study. They filled in the questionnaire of behavioural decision-making. The results showed that the adolescents wanted to and at the same time had an opportunity to decide on issues like personal appearance, relations with peers and intimate relationship. Adolescents agreed that making compromise with parents is the best way of decision-making in only minor issues like making

decisions which are important for the future, how to spend free time and how to spend money. A negligible number of adolescents accepts the legitimacy of parental authority in making decisions about their behaviour. The possibility of adolescent choice increased significantly with age. The results also showed that the influence of peers is evident only in the specific domains of adolescent decision-making. A tendency to be autonomous is generalised across relations with different important others (parents, peers).

Key words: behavioural autonomy, parents, peers, adolescence

Proces psihološkega osamosvajanja v adolescenci

Psihološko osamosvajanje predstavlja pomembno razvojno nalogo v adolescenci. Mladostnik pridobiva vse večjo avtonomijo od socialnega okolja, ki se izraža v razvijanju voljne aktivnosti, prevzemanju nadzora nad lastnim vedenjem in odločanjem, v izgradnji neodvisnih predstav o sebi ter lastnega sistema vrednot in prepričanj ter v iskanju notranjih virov za potrjevanje lastne vrednosti. Hkrati psihološko osamosvajanje predstavlja proces izgrajevanja odnosa soodvisnosti s pomembnimi drugimi na kvalitativno novih ravneh v skladu z razvojnim napredkom posameznika. Psihološko osamosvajanje se tako dogaja na dveh nivojih:

- na intrapsihičnem nivoju predstavlja vzpostavljanje samoregulacije na področju vedenja, vrednot, samovrednotenja, odločanja in zmožnosti skrbeti zase (Ryan in Lynch, 1989) ter osvobajanje od infantilnih objektivnih vezi in izgrajevanje jasnega občutka lastne različnosti od drugih (Josselson, 1980);
- na nivoju medosebnih odnosov predstavlja reorganizacijo odnosa s pomembnimi drugimi v smeri simetrične in bolj zrele povezanosti (Gavazzi in Sabatelli, 1990).

Proces osamosvajanja v odnosu s pomembnimi drugimi zahteva, da se odnos razvija v smeri večje kooperativnosti, enakosti in vzajemnosti, kar lahko pričakujemo le v dobro diferenciranih sistemih. Za dobro diferenciran družinski sistem je npr. značilno, da se člani pozitivno odzivajo na spreminjajoče se razvojne zahteve svojih članov. Posameznik v takšnih družinah ima pravico razmišljati, čutiti in delovati neodvisno od drugih družinskih članov (Crespi in Sabatelli, 1997). Obenem je v dobro diferenciranem sistemu še vedno prisotno spoštovanje pravic drugih družinskih članov, ohranjanje pozitivne emocionalne povezanosti ter iskanje kompromisov, ko so perspektive in potrebe družinskih članov različne.

Težnja po vedenjski avtonomiji predstavlja področje psihološkega osamosvajanja, ki se izrazi v zgodnjih obdobjih adolescence in predstavlja najbolj manifestni izziv obstoječim odnosom med mladostnikom in starši. V ospredje namreč stopi mladostnikova težnja po sprejemanju samostojnih odločitev na različnih področjih svojega življenja: na področju zunanjega videza, interesov, izrabe prostega časa, odnosov z vrstniki, intimnih odnosov, učenja in izobraževanja, fizičnega gibanja, osebne izbire aktivnosti, finančne neodvisnosti idr. Naraščanje želje po samostojnem odločanju je rezultat več dejavnikov: mladostnik postaja fizično vse bolj podoben odraslemu, abstraktno mišljenje in sklepanje omogoča mladostnikovo boljše predvidevanje, hkrati pa

tudi spraševanje o pravilnosti odločitev odraslih, mladostnik preživlja vse več časa v vrstniških skupinah, kjer so odnosi simetrični, in skuša to svojo izkušnjo iz vrstniške skupine prenesti na odnose s starši, nenazadnje pa mladostnika vodi k samostojnemu odločanju tudi socialni imperativ prevzemanja odgovornosti in vlog odraslih.

Področja samostojnega odločanja in skupnega dogovarjanja s starši

Način vzpostavljanja starostno primerne ravnotežja med mladostnikovo samostojnostjo ter starševskim vodenjem, nadzorom in ohranjanjem pozitivne emocionalne povezanosti z mladostnikom predstavlja pomembno starševsko spretnost (Silverberg in Gondoli, 1996). Zlasti v obdobju zgodnje in srednje adolescence starši in mladostnik različno postavljajo mejo med kontrolo staršev in samostojnimi odločitvami mladostnika, zato so nesoglasja v teh obdobjih tako rekoč neizbežna. Starši, ki so naklonjeni mladostnikovemu osamosvajanju na področju odločanja, so ponavadi pripravljeni na pogajanja in sklepanje kompromisov, sčasoma pa omejitve tudi vse bolj opuščajo. Primerno uravnoteževanje starševske kontrole in dopuščanja samostojnosti tako pozitivno doprinašajo k mladostnikovemu zaupanju v lastno vrednost in kompetentnost, k sprejemanju življenjskih odgovornosti, k večji odpornosti do vrstniškega pritiska in celo k večji skladnosti s starševskimi stališči in vrednotami v kasnejših letih (Silverberg in Gondoli, 1996). V mnogih raziskavah zasledimo pomembno povezanost med starševskim spodbujanjem mladostnikove diferenciacije in avtonomnega občutka sebe ter pozitivnimi razvojnimi izidi, kot so razvoj identitete, zmožnost prevzemanja perspektive drugega, višji nivoji razvoja ega ter pozitivno samovrednotenje (Allen in Hauser, 1996; Allen, Hauser, Bell in O'Connor, 1994; Grotevant in Cooper, 1986).

Večina raziskav o vedenjski avtonomiji je bila izvedena na vzorcih severnoameriških in zahodnoevropskih mladostnikov. Tako npr. Bosma s sodelavci (1996) na vzorcu 13- do 15-letnih italijanskih mladostnikov ugotavlja, da mladostniki zahtevajo samostojno odločanje zlasti na področjih zunanjega videza, načina oblačenja, izbire prijateljev, izbire hobijev in šolskih obveznosti (npr. pisanje domače naloge). Visok odstotek mladostnikov (nad 70%) je tudi poročal, da samostojno odločajo o vedenjih, kot so kajenje, pitje alkohola, poraba žepnine in ura odhoda v posteljo, čeprav pri tem večina staršev skuša postavljati pravila in omejitve. Mladostniki so priznavali starševsko avtoriteto zlasti pri odločanju, kdaj priti domov v večernih urah. V raziskavi se je izkazalo, da so le redka tista področja odločanja, na katerih adolescenti poročajo o konfliktih s starši. Največ mladostnikov (še vedno manj kot polovica) je poročalo, da se pogosto prepirajo s starši glede odločitev, kot so čas prihoda domov v večernih urah, izhodi s prijatelji (konflikta značilna predvsem za družine 15-letnikov), gospodinjstva opravila ter pisanje domačih nalog.

V slovenskem prostoru imamo nekatere reprezentativne študije slovenske mladine, ki med drugim ugotavljajo značilnosti in kvaliteto odnosa mladostnikov s starši in vrstniki ter njihova stališča do lastne življenjske poti (Nastran Ule, 1996; Ule in Miheljak, 1995; Ule in sodelavke, 2000). V omenjenih raziskavah avtorji predstavljajo sociološki pogled na sodobno pojmovanje adolescence in odraščanja. Generacijska posebnost mladine v devetdesetih letih dvajsetega stoletja naj bi se ukinjala prav zaradi povečane harmonije in kongruentnosti s starševskimi vrednotami in medgeneracijskega sodelovanja pri sprejemanju vedenjskih odločitev. Prav tako naj bi se klasični kriteriji osamosvajanja mladih na področju osebne avtonomije pomaknili v zgodnjo adolescenco in celo v otroštvo, ekonomski in družbeni kriteriji odraslosti pa v pozna dvajseta leta. V raziskavi Mladina 98' na slovenskih osmošolcih ter v raziskavi Mladina 93' na slovenskih srednješolcih (Ule in sodelavke, 2000) najdemo podatek, da so slovenski

adolescenti postavili starostne meje, kot so prvič se zaljubiti, prvič se napiti, sam odločati o svojem videzu, prvič špricati šolo, prvič kaditi, prvič iti v diskotek, v čas zadnjih razredov osnovne šole (med 12. in 15. letom). Ekonomske in družbene kriterije odraščanja, kot so prvič se zaposliti, postati oče/mati, poročiti se, pa so adolescenti postavili v čas po dvajsetem letu starosti (med 21. in 27. letom). Mladostniki torej pričakujejo svobodo odločanja zlasti na področju svojih vsakodnevnih aktivnosti, zunanjega videza in odnosov s pomembnimi drugimi izven družine (ta zahteva narašča s starostjo mladostnika). To so tudi področja, na katerih starši najprej "rahljajo" kontrolo vedenja. Področja, na katerih mladostniki priznavajo legitimnost starševske kontrole, so vezana predvsem na moralno in normativno vedenje. Pri tem verjetno starši v največji meri uveljavljajo enostransko avtoriteto ali zahtevajo vsaj skupno dogovarjanje. Zlasti v srednji adolescenci so lahko na teh področjih (npr. izhodi s prijatelji, čas prihoda domov v večernih urah) zaradi različnih perspektiv tudi konflikti pogostejši (Bosma in sodelavci, 1996).

V pričujoči raziskavi nas je zanimalo, kako slovenski mladostniki razmišljajo o odločitvah na področju vedenja, t.j. za katera svoja vedenja in aktivnosti zahtevajo samostojnost, za katere odločitve priznavajo, da zahtevajo dogovarjanje in sklepanje kompromisov s starši, na katerih področjih še vedno priznavajo legitimnost starševske kontrole. Prav tako nas je zanimala skladnost med želeno in dejansko možnostjo odločanja. Domnevamo, da je težnja po samostojnem odločanju prisotna na različnih vedenjskih področjih, zlasti na tistih, ki se nanašajo na adolescentove odločitve v zvezi z zunanjim videzom, odnosi z vrstniki, učenjem in intimnimi odnosi. Mladostniki verjetno tudi na drugih vedenjskih področjih ne želijo enosmernega starševskega odločanja, pristajajo kvečjemu na dogovarjanje s starši, predvsem pri tveganih vedenjih ali odločitvah, ki so pomembne za prihodnost. V skladu s sodobnimi pojmovanji o normativno harmoničnem odnosu med starši in mladostnikom (Kimmel in Weiner, 1995) predpostavljamo visok odstotek mladostnikov (vsaj dve tretjini), ki poročajo o dejanski možnosti samostojnega odločanja ali soudeležbe pri odločanju na večini vedenjskih področij. Kljub temu je verjetno, da bo diskrepanca med želeno in dejansko možnostjo odločanja še vedno pomembna. Predpostavljamo tudi, da se v starejših skupinah mladostnikov težnja po samostojnem odločanju izraža v večji meri kot v mlajših skupinah, prav tako je ta težnja v večji meri zadovoljena v starejših kot v mlajših skupinah.

Vloga vrstnikov nasproti vlogi staršev pri sprejemanju mladostnikovih odločitev

Prehod v adolescenco pomeni spremembo v razmerju preživljanja prostega časa z družino in z vrstniki. Mladostnik preživi več časa z vrstniki (vsaj tretjino budnega časa), hkrati pa tudi širi svoje aktivnosti izven doma. Primarni socialni kontekst druženja in zaupnosti ne predstavljajo več v tolikšni meri kot v prejšnjih obdobjih starši, ampak prijatelji. Prijateljstvo postane v adolescenci pomembna vrednota. Youniss in Smollar (1985) sta na vzorcu več kot tisoč mladostnikov, starih med 12 in 19 let, odkrivala velik pomen prijateljev za mladostnika. Tako je npr. kar 94% mladostnikov pritrdilo, da imajo vsaj enega prijatelja, ki jim veliko pomeni. 70% mladostnikov je pritrdilo, da najdejo pri svojih bližnjih prijateljih več razumevanja kot pri starših. Prav tolikšen odstotek mladostnikov je poročal, da so se v življenju naučili več od prijateljev kot od staršev. V sodobnem raziskovanju mladostnikovih najpomembnejših socialnih skupin - staršev in vrstnikov - prevladuje prepričanje, da odnosi s starši in vrstniki nikakor niso medsebojno izključujoči. Oba socialna sistema sta prej komplementarna kot kompetitivna (Laursen, 1996). Kongruentnost med mikrosistemoma, t.j. mladostnikovo aktivno udeleževanje v vrstniški skupini ter hkratna dobra komunikacija in povezanost s starši,

predstavlja tudi večjo možnost za mladostnikov zdrav psihosocialni razvoj (Barber in Olsen, 1997; Kirchler, Palmonari in Pombeni, 1993; Laursen, 1996; Muuss, 1988). Hkrati pa sodobne raziskave na slovenskih mladostnikih opozarjajo, da niso prijatelji tisti, ki so adolescentove vodilne podpirne osebe, ampak imajo to vlogo še vedno starši (predvsem mame). M. Ule (1996) navaja podatek, da skoraj polovica dijakov in študentov popolnoma zaupa staršem, le odstotek mladostnikov je bilo takšnih, ki staršem sploh ne zaupajo. Prijatelji kot osebe, ki jim mladostniki popolnoma zaupajo, so šele na drugem (pri študentih) oziroma tretjem mestu (pri dijakih za sorojenci). V raziskavi na slovenskih osmošolcih M. Ule s sodelavkami (2000) ugotavlja, da so osebe, ki jih mladostnik izbira v kritičnih življenjskih situacijah, različne, še vedno pa v povprečju starši ohranjajo osrednjo podporno vlogo. Tako je med različnimi osebami, ki bi jih mladostnik prosil za pomoč (dekle/fant, šolski svetovalni delavec, prijatelj/ica, mati, sorojenec, učitelj, sorodnik, oče, nihče), bila mama (ne pa tudi oče!) tista, h kateri bi se mladostniki v največji meri obrnili po pomoč v primeru neuspešnosti v šoli, pomembne življenjske odločitve, problemov z učenjem, nasveta glede nadaljnjega šolanja in situacije hude življenjske stiske. Po drugi strani so prijatelji tisti, s katerimi mladostniki v največji meri delijo svoja občutja sreče, žalosti in zaljubljenosti, jim zaupajo svoja intimna občutja in se k njim zatečejo, ko si želijo zabave in razvedrila. V splošnem se je izkazalo, da so mama in prijatelji najpomembnejše podpirne osebe adolescenta, v določenih primerih pa tudi romantični partner. Tako je pod vprašaj postavljena klasična psihoanalitična predpostavka o vrstnikih kot o pomembnih prehodnih osebah, s pomočjo katerih adolescent kompenzira infantilno navezanost na starše in razočaranje zaradi starševske deidealizacije (npr. Blos, 1967; Steinberg in Silverberg, 1986).

V raziskavi nas je tako zanimalo, v kolikšni meri predstavljajo vrstniki vzor pri sprejemanju mladostnikovih odločitev glede svojega vedenja. Vpliv vrstnikov predpostavljamo predvsem na področju zunanjega videza, uravnavanja odnosov z vrstniki in uživanja škodljivih substanc. Prav tako nas je zanimalo, ali mladostnikova težnja po samostojnem odločanju (brez starševskega nadzora) vodi v večjo konformnost vrstniškemu pritisku ali se težnja po samoregulaciji generalizira na odnose v različnih socialnih sistemih. V skladu z zgoraj omenjeno kongruentnostjo med starševskim in vrstniškim mikrosistemom predpostavljamo, da sta težnji po samostojnosti v odnosu s starši in vrstniki pozitivno povezani.

METODA

Udeleženci

V vzorcu je sodelovalo 108 mlajših mladostnikov, 54 fantov, 54 deklet, starih 12 do 15 let. Vzorec mlajših mladostnikov predstavljajo učenci šestih, sedmih in osmih razredov iz ene ljubljanske in ene vaške osnovne šole blizu Ljubljane. Vzorec starejših mladostnikov predstavljajo 104 mladostniki, 54 deklet in 50 fantov v starosti od 15 do 18 let. Starejše mladostnike so testirali študenti v sklopu vaj predmeta Psihologija za učitelje in prihajajo iz različnih slovenskih krajev. Vsi starejši mladostniki, udeleženi v raziskavi, so bili srednješolci.

Pripomočki

Vprašalnik odločanja na področju vedenja (VOPV) je bil konstruiran za namen pričujoče raziskave (Puklek, 2001). Zajema 24 vedenjskih področij, kot so odnosi v šoli, odnosi z vrstniki, romantični odnosi, šolske obveznosti, zunanji videz, prihodi domov,

prosti čas, gospodinjstva opravila, uživanje alkohola in kajenje. Vprašalnik ima dve verziji: VOPV-starši in VOPV-vrstniki.

VOPV-starši vsebuje 24 vedenjskih področij, za katera mladostnik označi:

- ali bi moral pri svojih letih o navedenem področju odločati sam-a (0), skupaj s starši (1) ali bi moral-a ubogati starše (2);
- ali o navedenem področju resnično odloča sam-a (0), skupaj s starši (1), uboga starše (2) ali bi starši želeli na vsak način odločiti (3);
- v kolikšni meri se mu zdi pomembno, da o navedenem področju odloča pri svojih letih samostojno brez starševskega nadzora (1-nikakor se mi ne zdi pomembno, 2-ne zdi se mi pomembno, 3-ne morem se odločiti, 4-zdi se mi pomembno, 5-zdi se mi izredno pomembno). Cronbachov koeficient alfa je za odgovore na to vprašanje znašal $\alpha = 0,91$.

VOPV-vrstniki vsebuje 24 vedenjskih področij (enakih kot v VOPV-starši), za katera mladostnik označi:

- ali se o navedenem področju posvetuje s prijatelji/prijateljicami /DA-NE ($\alpha = 0,80$);
- ali se poskuša na navedenem področju obnašati tako kot mladi njegovih let /DA, NE, VČASIH ($\alpha = 0,90$);
- v kolikšni meri se mu zdi pomembno, da o navedenem področju odloča pri svojih letih samostojno brez posvetovanja s prijatelji/prijateljicami in posnemanja mladih njegovih let /1-nikakor se mi ne zdi pomembno, 2-ne zdi se mi pomembno, 3-ne morem se odločiti, 4-zdi se mi pomembno, 5-zdi se mi izredno pomembno ($\alpha = 0,92$).

Postopek

Preizkušnja z vprašalniki je bila izvedena skupinsko v skupini mlajših mladostnikov in individualno v skupini starejših mladostnikov. Mlajši mladostniki so izpolnjevali vprašalnike v času prostih ur ("suplenc"), starejše mladostnike so izbrali študentje sami. Po predhodnem dogovoru z avtorico raziskave glede navodil mladostnikom in kontrole izpolnjevanja vprašalnikov so študentje individualno testirali izbrane mladostnike. Pri analizi rezultatov smo uporabljali statistične postopke osnovne deskriptivne statistike, hi-kvadrat test, t-test in korelacijsko analizo.

REZULTATI

Tabela 1 prikazuje odstotke odgovorov mlajših in starejših mladostnikov na različna vprašanja o samostojnem odločanju na področju vedenja in o vplivih staršev in vrstnikov na odločanje.

Tabela 1: Odstotki odgovorov mladostnikov o odločanju na področju vedenja: mlajša in starejša skupina

	bi moral-a odločati				resnično odločaš				posvet s prijatelji		prilagodi obnašanje	
	% ml / % st		% ml / % st		% ml / % st		% ml / % st		% ml / % st		% ml / % st	
sam	skupaj s starši	starši sami	sam	skupaj s starši	starši sami	starši bi želeli	da	ne	da			
Zunanji videz												
oblačenje	83,3/86,5	15,7/13,5	0,9/0,0	70,3/79,6	22,8/17,5	3,0/0,0	4,0/2,9	45,1/45,6	19,6/21,4		36,3/32	
priческа	78,2/93,3	17,8/6,7	4,0/0,0	65,0/80,6	28,0/12,6	5,0/2,9	2,0/3,9	29,4/49,5	43,1/43,7		27,5/24,3	
barva las	67,0/83,6	22,0/14,4	11,0/1,9	47,9/69,9	28,6/16,5	15,3/3,9	8,2/9,7	22,8/45,6	62,0/59,2		19,0/13,6	
uporaba kozmetič. pripomočkov	74,0/80,4	14,0/18,6	12,0/1,0	60,6/85,0	21,2/12,0	13,1/1,0	5,1/2,0	36,4/34,0	56,1/54,4		25,5/19,4	
Učenje in odnosi v šoli												
učenje (kdaj in koliko časa)	66,3/89,3	24,7/6,8	8,9/3,9	53,0/65,4	28,0/17,3	12,0/4,8	7,0/12,5	34,7/20,4	64,0/63,4		18,0/7,9	
domača naloga (kdaj)	75,2/91,2	18,8/5,9	5,9/2,9	65,0/74,2	23,0/12,9	4,0/4,9	8,0/7,9	26,0/6,8	64,0/78,4		23,0/4,9	
aspiracije na področju ocen	48,5/59,2	40,6/38,8	10,9/1,9	42,0/57,7	37,0/28,8	11,0/4,8	10,0/8,7	58,8/35,9	56,4/63,7		22,8/7,8	
izbira šole ali poklica	41,6/60,6	50,5/38,5	7,9/1,0	39,0/53,4	45,0/41,7	8,0/3,9	8,0/1,0	73,8/55,4	61,0/76,5		20,0/3,9	
reševanje spora z učiteljem	39,6/30,4	43,6/64,7	16,8/4,9	43,9/28,1	35,7/59,2	13,3/11,6	7,1/1,0	66,0/69,9	58,4/45,1		13,9/15,7	
reševanje spora s sošolci	75,0/80,8	20,0/19,2	5,0/0,0	70,7/77,7	20,2/21,3	5,1/1,0	4,0/0,0	58,2/82,5	44,4/35,6		23,2/19,8	
Svoboda fizičnega gibanja in izraba prostega časa												
ura večernega prihoda domov	19,6/20,4	66,7/67	13,7/12,6	13,1/16,3	48,5/42,3	31,3/27,9	7,1/13,5	48,5/48,5	41,2/31,4		34,3/35,3	
ura prihoda domov iz šole	50,5/57,8	37,6/31,4	11,9/10,8	36,7/54,4	42,8/29,1	13,3/8,7	7,1/7,8	31,7/22,5	63,0/55,4		15,0/16,8	
večerni izhod s prijatelji	41,6/56,7	46,5/39,4	11,9/3,8	26,3/40,2	48,5/42,2	16,2/7,8	9,1/9,8	68,3/86,3	47,5/22,8		29,7/49,5	
s kom preživeti prosti čas	46,5/53,4	49,5/44,7	4,0/1,9	29,3/37,6	53,5/45,5	11,1/6,9	6,1/9,9	49,0/61,2	58,6/45,6		26,3/23,3	
počitnice s prijatelji	27,0/35,3	59,0/63,7	14,0/1,0	19,2/17,8	49,5/47,5	24,2/22,8	7,1/11,9	51,5/79,6	49,5/29,4		28,3/35,3	
Odnosi z vrstniki												
izbira vrstnikov za druženje	63,4/83,6	27,7/13,5	8,9/2,9	59,0/78,8	25,0/14,4	8,0/1,0	8,0/5,8	41,0/46,1	56,6/54,4		23,2/13,9	
reševanje spora s prijatelji	77,0/77,7	19,0/22,3	4,0/0,0	67,7/86,3	19,2/13,7	9,1/0,0	4,0/0,0	53,5/77,7	55,6/29,4		22,2/23,5	
Intimni odnosi												
odločitev za romantično zvezo	85,0/94,2	11,0/5,8	4,0/0,0	74,5/89,1	16,3/4,0	5,1/1,0	4,1/5,9	43,0/40,8	55,0/61,4		26,0/12,9	
odločitev za prvi spolni odnos	72,2/87,4	15,5/10,7	12,4/1,9	63,9/84,8	21,6/6,1	9,3/3,0	5,1/6,1	30,3/42,7	70,7/68,0		18,2/17,5	
Zdravju škodljive navade												
pitje alkohola	38,8/68,0	32,6/17,5	28,6/14,6	32,6/68,0	27,6/12,0	26,5/6,0	13,3/14,0	36,4/44,7	72,4/43,1		17,3/20,6	
kajenje	52,0/72,8	23,5/13,6	24,5/13,6	42,8/65,5	19,4/11,1	25,5/9,1	12,2/14,1	26,0/33,0	79,8/63,1		14,1/12,6	
Gospodinjstva opravila												
pospravljanje sobe	68,0/74,7	21,0/20,4	11,0/4,8	55,6/46,5	24,2/25,7	12,1/14,8	8,1/12,9	16,2/2,9	62,9/71,6		16,5/6,9	
Finančno odločanje												
poraba žepnine	62,4/76,5	30,7/19,6	6,9/3,9	56,6/63,7	29,3/28,4	5,1/2,0	9,1/5,9	38,0/26,2	62,2/63,1		23,5/12,6	
samostojni nakupi (npr. oblačil)	52,5/65,0	37,4/34,0	10,1/1,0	37,4/66,3	42,4/30,7	10,1/2,0	10,1/1,0	35,7/41,7	53,1/51,0		22,4/21,6	
povprečni odstotek	58,5/69,9	31,2/26,3	10,3/3,8	48,8/62,0	31,5/24,7	12,4/6,3	7,3/7,0	42,5/45,8	56,5/51,4		22,8/18,7	

Opombe. % ml / % st = odstotek odgovorov mlajših mladostnikov/odstotek odgovorov starejših mladostnikov. V zadnjih dveh kolonah so na vprašanje o tem, ali se mladostnik na navedenem področju obnaša kot vrstniki, predstavljeni le odstotki odgovorov "ne" in "da". Manjkajoč odstotek predstavljajo odgovori "včasih".

Na večini vedenjskih področjih tako mlajši kot starejši mladostniki zahtevajo samostojno odločanje ali dogovarjanje s starši. V povprečju le desetina mlajših mladostnikov meni, da bi morali odločitve o njihovem vedenju sprejemati starši sami, brez njihove udeležbe. Pri starejših mladostnikih je ta odstotek še nižji. Vedenjska področja, na katerih več kot dve tretjini mlajših mladostnikov zahteva samostojno odločanje, so: odločanje o zunanjem videzu, tempu učenja in reševanju konfliktov s sošolci, odločanje na področju intimnih odnosov ter odločanje o urejenosti svoje sobe. Na vseh omenjenih področjih tudi več kot dve tretjini starejših mladostnikov zahteva samostojno odločanje. Prav tako pa več kot dve tretjini starejših mladostnikov izraža željo po samostojnosti na področju porabe žepnine, izbire vrstnikov za druženje ter željo po samostojnem odločanju glede uživanja zdravju škodljivih substanc. Med vedenjskimi kategorijami, za katere mladostniki menijo, da bi se o njih morali odločati skupaj s starši, izstopajo prihodi domov v večernih urah, odločanje za počitnice s prijatelji, reševanje spora z učiteljem, odločanje o tem, ali preživeti prosti čas s starši ali prijatelji ter kategoriji izbira šole/poklica in večerni izhodi s prijatelji pri mlajših mladostnikih. Približno četrtina mlajših mladostnikov meni, da bi starši morali prevzeti popoln nadzor nad uživanjem zdravju škodljivih substanc. Le vedenja, kot so uživanje alkohola in kajenje ter ure prihoda domov, so tista, pri katerih nekaj več kot desetina udeleženih starejših mladostnikov meni, da bi odločitve o njihovem vedenju morali sprejemati starši sami.

Mlajši in starejši mladostniki so v manjši meri tudi resnično udeleženi pri sprejemanju odločitev o svojem vedenju. Čeprav je diskrepanca med želenim in dejanskim stanjem pomembna tako pri mlajših ($r(90) = 5,70, p < 0,001$) kot starejših ($r(93) = 4,84, p < 0,001$) mladostnikih, sta želeno in dejansko stanje glede udeležbe pri odločanju o svojih vedenjih pomembno pozitivno povezana, vsaj pri mlajših mladostnikih ($r = 0,48, p < 0,001$). Pri starejših mladostnikih med obema percipiranima stanjema ni pomembne povezanosti. Starejši mladostniki so v primerjavi z mlajšimi mladostniki v večji meri resnično udeleženi pri odločanju o svojem vedenju ($r(187) = 2,81, p < 0,01$). Povprečni odstotek odgovorov kaže, da je med štirimi odgovornimi kategorijami na vprašanje o dejanskem odločanju največ tako mlajših kot starejših mladostnikov odgovorilo, da sami sprejemajo odločitve, brez nadzora ali posvetovanja s starši. Če primerjamo odstotke odgovorov dveh kategorij: kdo bi moral odločati in kdo dejansko odloča o mladostnikovem vedenju, ugotovimo opazno odstopanje pri odločitvi glede mladostnikovega prihoda domov v večernih urah. Višji odstotek mladostnikov si želi, da bi to rešili z medsebojnim dogovarjanjem, kot pa to dejansko doživljajo, starši na tem področju prevzemajo tudi večji nadzor, kot to adolescenti želijo. Podobno tendenco odgovarjanja je opaziti pri kategoriji odločanja za samostojne počitnice s prijatelji. Pri starejših adolescentih je opaziti, da želijo več samostojnega nadzora nad šolskimi obveznostmi, vendar imajo na tem področju starši še vedno nadzor in verjetno zahtevajo vsaj skupno dogovarjanje.

Pregled deležev odgovorov po posameznih vedenjskih področjih (tabela 1) pokaže, da v splošnem starejši mladostniki v večji meri kot mlajši mladostniki navajajo možnost samostojnega odločanja. Pri mlajših mladostnikih je v večji meri kot pri starejših mladostnikih opaziti trend odgovarjanja, da pri odločitvah sodelujejo skupaj s starši ali starši sami prevzemajo kontrolo nad vedenjskimi odločitvami (vendar je starševska enosmerna kontrola mladostnikovega vedenja tudi pri mlajših mladostnikih na vseh navedenih vedenjskih področjih le redko prisotna). Primerjava frekvenc odgovorov na štirih odgovornih kategorijah "kdo resnično odloča o ..." med mlajšimi in starejšimi mladostniki pokaže pomembne starostne razlike na naslednjih vedenjskih področjih: izbira šole/poklica ($\chi^2_{(3)} = 9,50, p < 0,05$), tempo učenja ($\chi^2_{(3)} = 8,64, p <$

0,05), oblika pričeske ($\chi^2_{(3)} = 8,80, p < 0,05$), barva las ($\chi^2_{(3)} = 14,42, p < 0,01$), uporaba kozmetičnih pripomočkov ($\chi^2_{(3)} = 18,33, p < 0,001$), izbira vrstnikov za druženje ($\chi^2_{(3)} = 11,91, p < 0,01$), ukrepi v primeru spora s prijatelji ($\chi^2_{(3)} = 16,56, p < 0,001$), odločanje za romantično zvezo ($\chi^2_{(3)} = 12,00, p < 0,01$), odločanje za spolni odnos ($\chi^2_{(3)} = 14,72, p < 0,01$), pitje alkohola ($\chi^2_{(3)} = 31,25, p < 0,001$), kajenje ($\chi^2_{(3)} = 14,75, p < 0,01$), samostojni nakupi ($\chi^2_{(3)} = 22,99, p < 0,001$). Na vseh omenjenih področjih je možnost samostojnega odločanja v pomembno večji meri prisotna pri starejših mladostnikih. Na nekaterih vedenjskih področjih ne prihaja do razlik med dvema starostnima skupinama glede odločanja, kljub temu je na teh področjih pri obeh starostnih skupinah opaziti visok odstotek mladostnikov, ki lahko o vedenju sami odločajo, npr. o načinu oblačenja ali času pisanja domače naloge. Na nekaterih vedenjskih področjih pa je (v primerjavi z načinom odgovarjanja na drugih vedenjskih področjih) opaziti, da tako mlajši kot starejši mladostniki poročajo o skupnem dogovarjanju s starši. To so področja, kot so: prihodi domov v večernih urah, večerni izhodi s prijatelji, čas prihoda domov iz šole, s kom preživeti prosti čas (s prijatelji ali s starši) in odločitev za samostojne počitnice s prijatelji.

Povprečen odstotek odgovorov "da" na vprašanje o tem, ali se o navedenih vedenjih mladostnik posvetuje s prijatelji, kaže, da je takšnih nekaj manj kot polovica mlajših in starejših mladostnikov. Mlajši mladostniki se s prijatelji posvetujejo zlasti o poklicnem odločanju, o večernih izhodih, o ukrepih v primeru spora z učiteljem in s sošolci ter glede učnih aspiracij. Nekaj več kot polovica mlajših adolescentov je v povprečju prepričanih, da so pri odločanju za neko vedenje avtonomni in se ne podrejajo vrstniškemu pritisku. Področja odločanja o zunanjem videzu, večernih prihodih domov in razreševanju konfliktov s sošolci so tista, na katerih mlajši adolescenti večinoma priznavajo, da občasno ali pogosto posnemajo svoje vrstnike. Starejši adolescenti se s svojimi prijatelji posvetujejo zlasti glede večernih izhodov, o reševanju sporov s sošolci ali s prijatelji ter o odločanju za samostojne počitnice s prijatelji. Polovica starejših mladostnikov v povprečju priznava, da svoje vedenjske odločitve občasno ali pogosto prilagajajo pričakovanjem vrstnikov. To so zlasti področja: način oblačenja, odločanje o večernih izhodih in prihodih domov, ukrepanje v primeru spora s sošolci ali s prijatelji, pitje alkohola in odločitev za samostojne počitnice.

Pomembnost samostojnega odločanja brez starševskega nadzora je pozitivno povezana s pripisovanjem pomembnosti samostojnega odločanja brez posvetovanja s prijatelji, tako pri mlajših ($r = 0,40, p < 0,01$) kot pri starejših mladostnikih ($r = 0,70, p < 0,001$).

RAZPRAVA

V raziskavi smo skušali odgovoriti na nekatera vprašanja v zvezi z mladostnikovim osamosvajanjem na področju vedenjskih odločitev. Potrdili smo hipotezo o dominantnosti mladostnikove težnje po samostojnem odločanju na različnih vedenjskih področjih. Le redka so tista področja, na katerih večina mladostnikov opredeljuje medsebojno dogovarjanje s starši kot želeni ali dejanski način sprejemanja odločitev, skoraj zanemarljiv pa je odstotek adolescentov, ki priznavajo legitimnost starševske avtoritete pri odločanju o njihovem vedenju. Mladostniki želijo samostojno odločati zlasti na področjih, kot so zunanji videz, tempo učenja, odnosi z vrstniki, intimni odnosi ter poraba žepnine. Diskrepanca med želeno in dejansko možnostjo odločanja je pri

obeh skupinah mladostnikov pomembna. Kljub temu je odstotek mladostnikov, ki poročajo, da o nekem vedenju odločajo sami, brez kakršnekoli kontrole staršev, na mnogih področjih visok. Pri obeh skupinah mladostnikov so to zlasti področja samostojnega odločanja glede oblačenja, oblike pričeske, reševanja sporov z vrstniki ter odločanja za intimne odnose. Hkrati se nobeno vedenjsko področje ni izkazalo kot dominantna domena starševske kontrole. Mladostniki poleg samostojnega odločanja pristajajo kvečjemu na skupno dogovarjanje s starši, zlasti na področjih, kot so odločitve, pomembne za prihodnost (npr. učne aspiracije, izbira šole, poklica), izraba prostega časa (zlasti čas, ki ga mladostnik preživi s prijatelji, večerni izhodi) ter poraba denarja. Dejanska možnost odločanja je pri starejših mladostnikih prisotna v večji meri kot pri mlajših mladostnikih. Starejši mladostniki v večji meri kot mlajši mladostniki samostojno odločajo o zunanjem videzu, o odnosih z vrstniki, o intimnih odnosih, o tempu učenja ter o uživanju zdravju škodljivih substanc. Možnost samostojnega odločanja, ki postaja s starostjo vse bolj izrazita, je v skladu z razvojno zakonitostjo posameznikove vse večje diferenciacije in zmanjševanja odvisnosti od socialnega okolja ter vzpostavljanja samoregulacije na področju vedenja, odločitev in odnosov z drugimi.

Enosmerna starševska avtoriteta je v nekoliko večji meri prisotna na področju odločanja, kdaj morajo mladostniki priti domov v večernih urah. Starši vzpostavljajo večjo kontrolo nad uživanjem zdravju škodljivih substanc (alkohol, tobak) pri mlajših kot starejših mladostnikih. Sklepamo lahko, da starši v obdobju mladostništva vzpostavljajo enosmerno kontrolo zlasti pri postavljanju določenih pravil, ki skušajo preprečiti mladostnikovo tvegano vedenje. Področja, ki se nanašajo na zunanji videz ter prijateljske in intimne odnose, so tista, na katerih se samostojnost odločanja vzpostavlja že v zgodnji adolescenci in nato narašča v vsem obdobju adolescence. Rezultati so v skladu z izsledki raziskave Bosme in sodelavcev (1996), ki je bila izvedena na italijanskih mladostnikih. Kljub temu pa večina italijanskih mladostnikov poroča, da starši prevzemajo popolno kontrolo nad odločitvami, kot so čas prihoda domov v večernih urah (manj kot 10 odstotkov mladostnikov o tem odloča samih) ali obiskovanje sorodnikov, starši imajo tudi nadzor nad mladostnikovim prostim časom, ki ga preživi s prijatelji. Odgovori, ki nakazujejo popolno starševsko kontrolo na navedenih področjih, so pri udeleženi slovenskih mladostnikih (tudi pri mlajših, ki so po starosti primerljivi z vzorcem italijanskih mladostnikov) prisotni pri manj kot tretjini udeležencev. S perspektive udeleženi slovenskih mladostnikov bi zato lahko sklepali, da starši v precejšnji meri podpirajo vedenjsko avtonomijo svojih najstniških otrok, zlasti pri odločitvah glede zunanjega videza ter prijateljskih in intimnih odnosov. Na področjih, kjer je večja nevarnost tveganja, da bi se mladostniku kaj zgodilo brez starševskega nadzora (npr. mladostnikova odsotnost z doma v večernih urah, samostojne počitnice s prijatelji) pa prevladuje dogovorno odločanje, nikakor pa ne popolna starševska kontrola in starševsko enosmerno odločanje. Tudi T. Renner ugotavlja, da je za odnos med starši in adolescentom v slovenskem prostoru značilna visoka stopnja medsebojnega dogovarjanja, tolerance in dopuščanja osebne avtonomije (Ule in sodelavke, 2000). Sodobne raziskave slovenskih mladostnikov tako ne podpirajo teze o generacijskem razkoraku in naraščajočem antagonizmu med starši in otroki v obdobju mladostništva. Rezultati pričujoče raziskave so v skladu z opažanji tujih raziskovalcev, ki proučujejo vlogo sodobne družine in dinamičnih procesov v njej. V sodobni družini se zmanjšujejo hierarhična razmerja med starši in otroki, starši so pripravljeni graditi recipročni odnos in spoštovati razvojne posebnosti mladostnika (Cicognani in Zani, 1998; Silverberg in Gondoli, 1996). Temeljna vzgojna ideologija sodobnih družb je avtoritativno starševstvo, ki poudarja prav podporo otrokovi avtonomiji, razvijanje občutka otrokove lastne odgovornosti in dogovorno usklajevanje različnih perspektiv družinskih članov.

Pričujoča raziskava ne daje podatka o tem, ali in na katerih področjih vedenjskih odločitev se zaradi različnih perspektiv pojavlja tudi konfliktnost v odnosu med starši in mladostniki. Sodobne raziskave kažejo, da o pogosti konfliktnosti s starši poroča le približno 20 odstotkov mladostnikov (Kimmel in Weiner, 1995). Konfliktnost se v "povprečni" družini lahko pojavi, kadar starši uveljavljajo svoja pravila kljub normativno pričakovanemu odločanju mladostnikov ali prepričanju mladostnikov, da je v njihovi starosti povsem normalno neko odločitev sprejemati samostojno brez starševskega nadzora (Bosma in sodelavci, 1996).

Iz rezultatov o vrstniškem vplivanju na odločitve mladostnika lahko sklepamo, da se vrstniški vplivi (vsaj po poročanju mladostnikov) kažejo le na specifičnih področjih. Potrdili smo predpostavko, da se izražajo zlasti na področju zunanjega videza (načina oblačenja), uravnavanja odnosov z vrstniki, izhodov s prijatelji, ure prihoda domov večernih urah, pri starejših mladostnikih pa tudi na področju odločanja za uživanje alkohola in samostojne počitnice s prijatelji. Verjetno pa neposredno spraševanje mladostnika o tem, ali svoje obnašanje prilagaja vrstnikom, ni najboljša pot ugotavljanja mladostnikove konformnosti vrstniški skupini, saj je vprašanje verjetno izzvalo socialno zaželen odgovor, t.j. zanikanje zunanjih vplivov na lastne odločitve in obnašanje. Prav tako smo potrdili predpostavko, da se težnja po samostojnem odločanju generalizira ne glede na socialni kontekst, v katerem je mladostnik (družina ali vrstniki). Tako rezultati ne potrjujejo psihoanalitične predpostavke o kompenzatorni vlogi vrstnikov v obdobju adolescence. Vrstniki naj bi v skladu s psihoanalitično teorijo razvoja v adolescenci predstavljali podpirne prehodne objekte, ki nadomeščajo izgubo infantilnih vezi s starši. Mladostnik prenese svojo emocionalno energijo ter potrebo po podpori in vzornikih s staršev na vrstnike. Namesto identifikacije s starši naj bi se tako pojavila identifikacija z vrstniki, kar preprečuje istočasno vzpostavljane avtonomije v odnosu do različnih pomembnih oseb (Blos, 1967; Steinberg in Silverberg, 1986). Rezultati pričujoče raziskave pa kažejo, da je tako pri mlajših kot pri starejših mladostnikih težnja po samostojnem odločanju, brez starševskega nadzora, pozitivno povezana s težnjo po samostojnem odločanju brez posvetovanja in posnemanja vrstnikov. Lahko bi sklepali, da se adolescentove značilnosti medosebnega odnosa in težnja po diferenciranosti lastnega delovanja prenašajo iz primarne družine v druge socialne odnose, ki jih mladostnik vzpostavlja v življenju. Če ima mladostnik v primarni družini možnosti za razvoj samoregulacije vedenja, bo ta način medsebojne interakcije pričakoval tudi v drugih socialnih skupinah. Izbiral bo tiste vrstniške skupine oziroma prijatelje, ki so to potrebo pripravljeni (zmožni) zadovoljiti. Za adolescentova najpomembnejša mikrosistema (družina, vrstniki) je torej značilna kongruentnost glede mladostnikove potrebe po vzpostavljanju vedenjske avtonomije.

Proučevanje vedenjske avtonomije mladostnikov zahteva v prihodnosti tudi vključevanje starševske perspektive. V nekaterih raziskavah ugotavljajo, da sta perspektivi staršev in mladostnikov o mladostnikovem samostojnem odločanju različni. Starši v manjši meri kot mladostniki menijo, da imajo slednji popolno svobodo pri odločanju, prav tako pa v manjši meri kot mladostniki menijo, da jim postavljajo enosmerne omejitve (Zani, Bosma, Zijssling in Honess, v pripravi). Prav tako bi bilo v raziskavah pomembno ugotavljati področja konfliktnosti med starši in mladostniki, vlogo konfliktov pri ohranjanju ali spreminjanju odnosov ter tipične načine spoprijemanja s konflikti in načine njihovega razreševanja. Osamosvajanje mladostnika ne pomeni le pridobivanja avtonomije na področju vedenjskih odločitev. V obdobju adolescence se spreminja tudi narava emocionalne vezi s pomembnimi drugimi, vzpostavlja se tudi avtonomni sistem vrednot. Raziskovanje značilnosti mladostnikove individualizacije na različnih področjih, v odnosu do različnih pomembnih oseb in v različnih razvojnih

obdobjih tako predstavlja nalogo bodočih raziskav na področju proučevanja psihološkega osamosvajanja mladostnika.

LITERATURA

- Allen, J. P. in Hauser, S. T. (1996). Autonomy and relatedness in adolescent-family interactions as predictors of young adults' states of mind regarding attachment. *Development and Psychopathology*, 8, 793-809.
- Allen, J. P., Hauser, S. T., Bell, K. L. in O'Connor, T. G. (1994). Longitudinal assessment of autonomy and relatedness in adolescent-family interactions as predictors of adolescent ego development and self-esteem. *Child Development*, 65, 179-194.
- Barber, B. K. in Olsen, J. A. (1997). Socialization in context: Connection, regulation, and autonomy in the family, school, and neighborhood, and with peers. *Journal of Adolescent Research*, 12(2), 287-315.
- Bosma, H. A., Jackson, S. E., Zijsling, D. H., Zani, B., Cicognani, E., Xerri, M. L., Honess, T. M. in Charman, L. (1996). Who has the final say? Decisions on adolescent behaviour within the family. *Journal of Adolescence*, 19, 277-291.
- Cicognani, E. in Zani, B. (1998). Parents' educational styles and adolescent autonomy. *European Journal of Psychology of Education*, 13(4), 485-502.
- Crespi, T. D., in Sabatelli, R. M. (1997). Children of alcoholics and adolescence: Individuation, development, and family systems. *Adolescence*, 32(126), 407-407-417.
- Gavazzi, S. M. in Sabatelli, R. M. (1990). Family system dynamics, the individuation process, and psychosocial development. *Journal of Adolescent Research*, 5(4), 500-519.
- Grotevant, H. D., in Cooper, C. R. (1986). Individuation in family relationships. *Human Development*, 29, 82-100.
- Josselson, R. (1980). Ego development in adolescence. V J. Adelson (ur.), *Handbook of adolescent psychology* (str. 188-210). New York: John Wiley & Sons.
- Kimmel, D. C., in Weiner, I. B. (1995). *Adolescence: A developmental transition*. New York: John Wiley & Sons, Inc.
- Kirchler, E., Palmonari, A. in Pombeni, M. L. (1993). Developmental tasks and adolescents' relationships with their parents and their family. V S. Jackson in H. Rodriguez-Tome, *Adolescence and its social worlds* (str. 145-168). Hove: Lawrence Erlbaum Associates.
- Laursen, B. (1996). Closeness and conflict in adolescent peer relationships: Interdependence with friends and romantic partners. V W. M. Bukowski, Newcomb, A. F. in Hartup, W. W. (ur.), *The company they keep. Friendship in childhood and adolescence* (str. 186-210). Cambridge: Cambridge University Press.
- Muuss, R. E. (1988). *Theories of adolescence*. New York: McGraw Hill, Inc.
- Nastran Ule, M. (1996). *Mladina v devetdesetih: analiza stanja v Sloveniji*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Puklek, M. (2001). *Razvoj psihološkega osamosvajanja mladostnikov v različnih socialnih kontekstih*. Neobjavljeno doktorsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Ryan, R. M. in Lynch, J. H. (1989). Emotional autonomy versus detachment: Revisiting the vicissitudes of adolescence and young adulthood. *Child Development*, 60, 340-356.
- Silverberg, S. B. in Gondoli, D. M. (1996). Autonomy in adolescence: A contextualized perspective. V G. R. Adams, R. Montemayor, T. P. Gullotta, *Psychosocial development during adolescence. Progress in Developmental Contextualism* (str. 12-61). Sage: London.
- Ule, M. in Miheljak, V. (1995). *Prihodnost mladine*. Ljubljana: DZS.
- Ule, M., Renner, T., Mencin Čepelak, M. in Tivadar, B. (2000). *Socialna ranljivost mladih*. Ljubljana: MŠŠ, Urad RS za mladino.
- Youniss, J. in Smollar, J. (1985). *Adolescent relations with mothers, fathers, and friends*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Zani, B., Bosma, H. A., Zijsling, D. H. in Honess, T. M. (v pripravi). Family context and the development of adolescent self-direction.